

ISBN
978-91-637-2098-7

Lund 2012

Inbunden, hård pärm

Sidor: 272 (med 50
färgillustrationer)

Storlek: 155 x 230x19

Formgivning:
Menhir Kultur & Data

Tryck:
Vilcolora UAB, Vilnius

**BESTÄLLNING
och prisuppgifter:**

BOKHANDEL

*Bokrondellen
eller förlaget direkt,
se adresser nedan*

PRIVAT

*Bokhandel, pris enligt
resp. bokhandel,
eller förlaget direkt,
se [webbsida](http://www.kulturteologisktforlag.se)*

TILL SAKRALT BRUK

Kyrkobyggnaden i lundabiskopen
Mads Jensen Medelfars (1579 - 1637) liv och teologi

Bengt Arvidsson

Om boken

År 1616 blev Mads Jensen Medelfar Christian IV's hovpräst och sedan biskop i Lund 1620-1637. Medelfar var väl förtrogen med Christian IV's omfattande byggnadsverksamhet, och kunde som hovpräst följa slutförandet av slottskyrkan på Frederiksborg och som biskop i Lund byggandet av kyrkorna i de nyanlagda städerna Kristianopol och Kristianstad. Under högtidliga former invigde Medelfar Trefaldighetskyrkan i Kristianstad 1628, och dokumenterade invigningen för eftervärlden i ett omfattande teologiskt arbete, *"Encoenia Sacra, Christelig Indvielse Prædicken"*, tryckt i Köpenhamn 1633.

Utifrån Medelfars liv och verksamhet handlar *TILL SAKRALT BRUK* om kyrkobyggnaden i kyrko- och fromhetslivet efter reformationen under 1500-talet och i början av 1600-talet. Kring kyrkobyggnaden kretsade människans liv från vaggan till graven, och kyrkobyggnadens konstnärliga skönhet och gudstjänstens rika utformning lyfte människan från det vardagliga till det heliga. Kyrkorummet var ett från det världsliga avskilt rum, som man nalkades med andakt och vördnad. Kyrkoinvigningsceremonien var viktig, genom den avskildes byggnaden från det profana till det sakrala. Boken ger en ingående analys av Medelfars kyrkoinvigningspredikan och av de förlagor han haft.

TILL SAKRALT BRUK är tvärvetenskaplig med utgångspunkt både i kyrko- och teologihistoria och i konsthistoria. Lunds stift förblev även århundradet efter reformationen en vital del av det danska riket. Boken ger en god inblick i Danmarks reformationshistoria, som också var Lunds stifts, och tecknar tidens intressanta kulturhistoria och lärdomstradition. Konsthistoriskt står renässansen i centrum. Teologiskt fördjupar boken tankar kring kyrkobyggnaden och om det sakrala rummet, och ger på så sätt perspektiv på kyrkobyggnadens betydelse för människor än idag i glädje och i sorg, och för stillhet och kontemplation. *TILL SAKRALT BRUK* är en bok om det rika kulturarv våra kyrkobyggnader utgör.

Bengt Arvidsson har en mångårig idé- och teologihistorisk forskning bakom sig, och har publicerat ett antal tvärvetenskapliga böcker och artiklar om konst och teologi. Han är också författare till flera läroböcker i religionskunskap.

KULTURTEOLOGISKT FÖRLAG Lund 2012

ISBN 978-91-637-2098-7

9 789163 720987 >

TILL SAKRALT BRUK

Bengt Arvidsson

Innehållsöversikt

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord 6

Inledning 9

Mads Jensen Medelfars teologiska miljö, studier och verksamhet 15

Middelfart och Odense stift 15

Studier i Köpenhamn – Jon Jakobsen Venusinus 15

Studieresa till Tyskland 1606 - 1610 17

Kyrkoherde i S:t Nikolai Köpenhamn 1615 - 1616 23

Hovpredikant Frederiksborg 1616 - 1620 26

Biskop i Lund 1620 - 1637 29

Sockenkyrkan i kyrko- och fromhetslivet under 1500- och 1600-talen 45

”...men din sognekirke er Guds Hus” – Peder Palladius 45

Enhetliga ceremonier, seder och bruk 53

Prästerna och förkunnelsen 54

Sakramentsförvaltning i kyrka och i hem 57

Det yttre underhållet av kyrkobyggnaderna 59

Nya kyrkobyggnader och kyrkoinvigningar århundradet efter reformationen 63

Kyrkoinvigningsceremonien i tidiga evangeliska kyrkoordningar
och bekännelsedokument 63

Nya slottskyrkor under 1500-talet 68

Slottskyrkan i Torgau 68

Koldinghus, Sønderborg och Kronborg – världsliga fester och kyrkliga 70

Genarps kyrka 1590-93 – slottskyrka, gravkyrka och sockenkyrka 72

Frederiksborgs slottskyrka 74

Renovering och förändring 75 Christian IV's kyrkobyggnadsprojekt – i

Konstantin den Stores anda 81

Sockenkyrkan i Helnæs 82

”Ecclesia Metropolitana” och andra kyrkor i Köpenhamn 83

Kyrkor i Lunds stift 84

”Men ofver alt / denne Ynderlig oc Ypperlig Christianstads Kircke” 87

Jørgen Christoff ersens eventuellt tidigare invigning av kyrkan

i Kristianstad 91

Protestantiska kyrkobyggnader 93

Innehållsöversikt

De första evangeliska kyrkoinvigingspredikningarna – Medelfars förlagor 97

Luthers predikan i Torgau när slottskyrkan togs i bruk 1544 97
Om tempelinvigningshögtiden i Jerusalem – en predikan i Aalen
av Jakob Andreae 1587 101
Simon Gediccus *ENCÆNIA* 1597, återinvigning av tre kyrkor
i ärkestiftet Magdeburg 1597 106
Invigningar i Halle 1588 - 1589 111
Kyrkoinvigning i Wolmirstedt 1591 123
Kyrkoinvigning i Rothenburg an der Saale 1594 127
Christoph Pelargus *ENCÆNIA SACRA* 1608 – återinvigning
av domkyrkan i Kölln an der Spree 129
Simon Gediccus *Encaenea sacra* 1616 – återinvigning av
domkyrkan i Meissen 134
Hedevig af Danmarks kyrkobyggnadsprojekt i Sachsen
– Joseph Michaels invigning av kyrkorna i Hohndorf 1620
och Glücksburg (Jessen) 1622 139
Invigningen av kyrkan i Hohndorf 1620 140
Glücksburg 1622 145

”Woris Kircker oc gode Gamle Kircke Ceremonier” – Niels Heldvad (1564-1634) 149

Invigningen av Trefaldighetskyrkan i Kristianstad 8 juni 1628 163

Från profant till sakralt bruk 163
Ritual för invigningen 167
ACTUS PRIMUS – invigningens ”Første Ceremoni” 170
ACTUS SECUNDUS – invigningens ”Anden Ceremoni” 170
ACTUS TERTIUS – invigningens ”Tredie Ceremoni” 171
ACTUS QVARTUS – biskopens del 171

Medelfars teologi – innehållsöversikt *Encoenia Sacra* 1633 177

Första huvuddelen: Kyrkobyggnaden – De memorabile
Templorum & Encoeniorum institutione & usurpatione. 179
Andra huvuddelen: Treenigheten – De imperscrutabili
aeternae & individuae Trinitatis revelatione. 181
Tredje huvuddelen: Människans återfödelse genom vatten
och ande – De Admirabili hominis peccatoris, per Aqua
& Spiritum, in verbo regeneratione. 189

Noter 193

Inledning 193
Mads Jensen Medelfars teologiska miljö, studier och
verksamhet 194
Sockenkyrkan 200
Nya kyrkobyggnader och kyrkoinvigningar århundradet
efter
reformationen 203
De första evangeliska kyrkoinvigingspredikningarna
– Medelfars förlagor 206
”Woris Kircker oc gode Gamle Kircke Ceremonier”
– Niels Heldvad (1564-1634) 226
Invigningen av Trefaldighetskyrkan i Kristianstad 8 juni
1628 229
Medelfars teologi – innehållsöversikt *Encoenia Sacra* 1633
231

Introduktion und Zusammenfassung 237

Förteckning över Medelfars skrifter 243

Kyrkoinvigingspredikningar och skrifter om kyrkoceremonier c:a 1600 248

Övriga källor och litteratur 252

Personregister 263

Ortregister 268

Bildförteckning och bildrättigheter 271

Exempel på sidor

Arbetet med den forskning som presenteras i föreliggande bok har fortskridit under många år. Det påbörjades redan 1988 under ett treårigt forskningsprojekt med stöd av dåvarande Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR) om bildfrågans idehistoriska och teologiska utveckling under 1600- och 1700-talen, med grund i min avhandling *Bildstrid - Bildbruk - Bildlära. En idehistorisk undersökning av bildfrågan inom den begynnande lutherska traditionen under 1500 - talet*, Lund University Press 1987.

I forskningsprojektet blev tidigt lundabiskopen Mads Jensen Medelfars skrift *Encoenia Sacra* 1633 en viktig källa att arbeta vidare med. I hans teologiska tankar kring kyrkobyggnad och kyrkokonst fann jag flera kopplingar till särskilt de tyska källor jag arbetat med till *Bildstrid*, *Bildbruk*, *Bildlära*. Efterhand har så tanken utkristalliserats att ge ut en särskild bok om kyrkobyggnaden i Mads Jensen Medelfars liv och teologi. När Segelbergsska Stiftelsen för liturgi-historisk forskning år 2007 välvilligt beviljade bidrag till detta kunde arbetet konkret påbörjas. Jag riktar därför ett innerligt tack till stiftelsen för visat intresse och för bidrag, som nu möjliggjort publiceringen av föreliggande bok.

Stimulerande under arbetet med boken har inte minst kontakterna med Evangelischer Kirchenbauverein i Berlin varit, och jag vill särskilt tacka ordf., Dr. Thomas Buske, för de givande interdisciplinära seminarierna i Dargun jag inbjudits att delta i 2007, 2009 och 2011. Vid sistnämnda fick jag möjlighet att presentera innehållet i föreliggande bok, och i stora drag återges denna presentation i slutet av boken, *Introduktion und Zusammenfassung: Zum heiligen Gebrauch*. Ett tack riktas också till Historiska museet i Lund, till Statens Historiska museum i Stockholm, till Stadsbiblioteket i Kristianstad och till Biosfärkontoret i Kristianstad som välvilligt ställt bildmaterial till förfogande.

Det är en förhoppning att denna bok skall bidra till fördjupad kunskap om Lunds stift som en vital del av dansk kyrko-, idé- och kulturhistoria, men också till fördjupad kunskap om och respekt för det rika kulturarv våra kyrkobyggnader – de sakrala rummen – utgör och för deras betydelse än idag för människor i glädje och i sorg.

Lund den 1 november 2012

Bengt Arvidsson

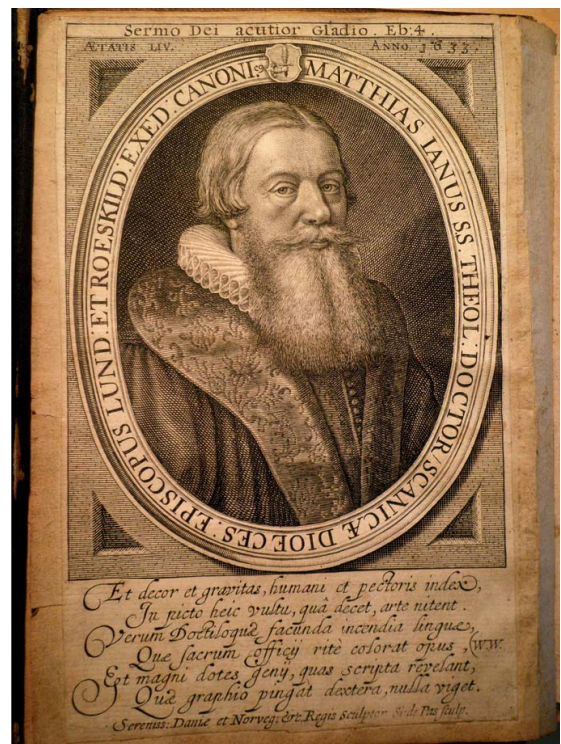
7

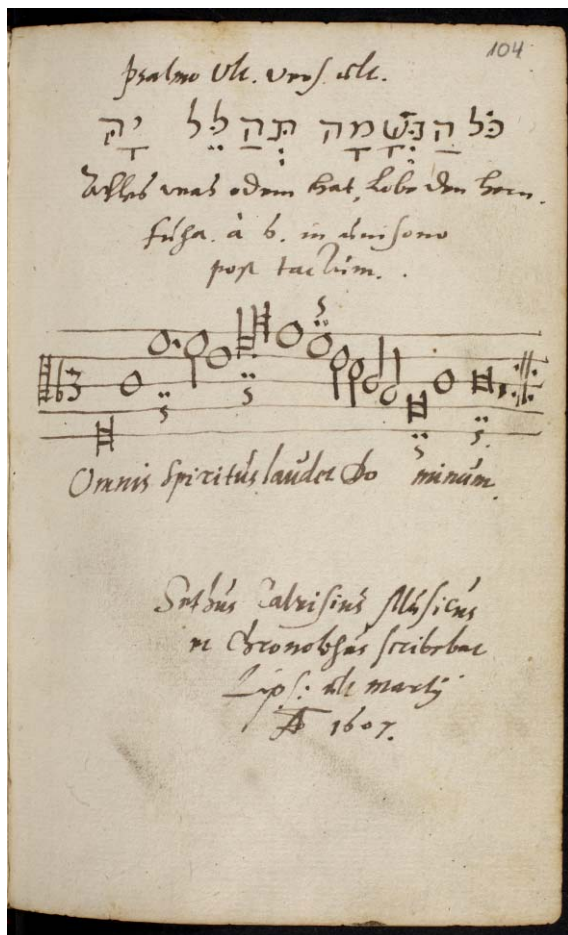
teckningar och yttranden i samband med hans ämbetsutövning som biskop, främst visitationsanteckningar från 1620 till 1637 och synodalprotokoll från åren 1620-34.⁷ Både hans invigningspredikan och flertalet av likpredikningarna har dock i efterhand byggts ut till teologiska arbeten. Detta är påtagligt redan i den första utgivna likpredikan 1617 över Christian Friis och tillägnad dennes maka Mette Hardenberg.

Det kyrkliga livet i Danmark under 1500-talet efter reformationen och vid 1600-talets början hade inte minst formats utifrån Kirkeordinansen 1539, som också var normgivande för kyrkoceremonierna.⁸ Det låg i generalsuperintendenternas eller biskoparnas ämbetsskyldighet att tillse att Kirkeordinansens förordningar efterlevdes och upprätthölls. Detta skedde inte minst genom en omfattande visitationsverksamhet, där inspektion av kyrkobyggnader och kyrkorum hade en framträdande plats. Även om Kirkeordinansen från 1539 till stor del fortfarande reglerade det kyrkliga livet när Medelfar tillträdde som biskop hade argumentationen när det gällde kyrkoceremonier och kyrkobyggnader dock fördjupats under senare delen av 1500-talet, och inställningen till även det medeltida kyrkolivet och de medeltida kyrkoceremonierna hade blivit mer nyanserad.⁹ Den expansiva utvecklingen av kyrkokonst och av konst överhuvud under Christian IV men också redan under dennes fader Fredrik II (1534 - 1588) bör också ses i ett mer profant perspektiv. Ideologiskt skulle byggnadsverksamheten framhäva furstemakten. I.o.m. reformationens införande i Danmark 1536 hade kungen också blivit kyrkans överhuvud, och genom makten över de kyrkliga ämbetena kunde kungen också styra kyrkans inre liv och teologi.¹⁰ Särskilt de till kungamakten knutna kyrkobyggnaderna utgjorde också rum för kungamaktens fester och ceremonier, som under Fredrik II och Christian IV blivit alltmer omfattande och betydelsefulla. 1596 ägde kröningen av Christian IV rum i Vor Frue kirke i Köpenhamn. Som ceremoni i ett protestantiskt kyrkorum betraktad kunde kröningen säkert uppfattas som något främmande, men ett förnyat intresse för kyrkliga ceremonier hade gjort sig gällande runt sekelskiftet 1600 i Danmark, ett intresse som också hade en profanare motsvarighet. I själva verket var det inte så lätt att skilja mellan kyrkliga och profana fester.¹¹

Enhet i tron var viktig och Christian IV liksom tidens lutherska teologer

Kopparstick av Mads Jensen Medelfar i *Encoenia Sacra*, stucket av Simon de Pas utgivningsåret 1633. Över porträttet Medelfars motto "Sermo Dei acutior Gladio (Guds ord är skarpare än ett svärd)" från Hebr. 4:12. Den latinska dikten under porträttet är författad av Willich Westhövius. Kopparsticket visar enligt dikten Medelfars vackra utseende och hans inre allvar. Hans lärda vältalighet får dock först sin rätta gestaltning i kallet. De andens gåvor som kommer fram i hans predikande kan inget kopparstick avbilda.

furstendömet Anhalt.²² 1601 hade han kallats till Halle som superintendent. Från Simon Gediccus hand föreligger flera skrifter om kyrkobildderna och kyrkoceremonierna. Medelfar besökte Gediccus i Berlin 27 oktober 1607. I samband med den anhaltinska bildstriden hade Gediccus 1597 utgivit ett försvar för bilder,²³ och senare i samband med bl.a. en bildstrid i Berlin 1615 skulle han ge ut ytterligare skrifter mot den reformerta bekännelsen. Från hans hand föreligger flera kyrkoinvigingspredikningar som presenteras nedan. Gediccus hade som brandenburgsk hovpredikant stått Christian IV's första hustru Anna Catharina nära och följt det unga kungaparet. Han hade också deltagit i kröningen av Christian IV i Köpenhamn 1596, och i samband med deras bröllop året därpå givit ut en bok om äktenskapet, tillägnad kungaparet.²⁴

30 oktober 1607 besökte Medelfar Christoph Pelargus i Frankfurt an der Oder. Från Christoph Pelargus hand föreligger också en kyrkoinvigingspredikan, utgiven 1608 och med samma titel som Gediccus 1597, *Encaenia sacra*. Vid tiden för Medelfars besök tycks fortfarande Pelargus anpassat sin ämbetsutövning till den lutherska läran, trots att han senare skulle ansluta sig till den reformerta.²⁵ Polycarpus Leyser besöktes den 15 mars 1608 i Dresden. Leyser, som dog två år senare, hade under sitt liv och verksamhet fört en intensiv kamp mot kalvinismen, och t.o.m. hävdade att lutheranerna hade mer gemensamt med katolikerna än med kalvinisterna, med undantag för jesuiterna.²⁶ 1602 hade Leyser förrättat vigseln mellan Christian IV's syster Hedevig och kurfursten Christian II av Sachsen i Dresden. Liksom sin bror hade Hedevig ett vitalt intresse för byggnadsverksamhet, och lät uppföra flera nya kyrkor. Kyrkoinvigingspredikningar föreligger från invigningen av kyrkan i Hohndorf 1620 och av slottskyrkan i Glücksburg 1622 som hon lät uppföra.

Tonsättaren, musikteoretikern och organisten vid Tomaskyrkan i Leipzig Sethus Calvisius har prydligt skrivit in en liten versrad med noter 31 mars 1607 i Medelfars stambok. Medelfar tycks av sina skrifter att döma haft ett vitalt intresse också för kyrkomusik. Calvisius var även en framträdande astronom och kronolog, och hade kontakt med bl.a. Johan Kepler. Till Calvisius kronologiska arbete hänvisar Medelfar i *Encaenia Sacra*.²⁷

Kepler hade 1601 efterträtt Tycho Brahe som kejsare Rudolf II's hovastrolog i Prag och var vid tiden för Medelfars besök i staden 1608 verksam här. Om Medelfar i samband med besöket i Prag dock själv träffat Kepler får stå osagt, men några av de personer som skrivit i Medelfars stambok i Prag hörde

Tonsättaren, musikteoretikern och organisten vid Tomaskyrkan i Leipzig Sethus Calvisius skrev 31 mars 1607 in noter till Ps. 150:6 "Omnes spiritus laudet Dominum" (Bibel 2000: "Allt som lever och andas skall prisa Herren.") i Medelfars stambok.

21

de vedligeholdt dette sted til gode for jer, længe før I blev født til verden.²⁸

Predikstolen, dopfunten och altaret var nödvändiga inventarier i kyrkorummet: "Der er tre ting her inde i kirken, som I skal tage vare på. Hvis de ikke var her inde, så måtte I blive udenfor. Det første er jeres prædikestol, det andet er jeres døbefont, det tredje er jeres højalter. Disse tre ting skal være i enhver sognekirke.²⁹ Kring dopfunten, predikstolen och altaret kretsade liturgin, och ytterst den kristna tron och människans salighet. Ordets förkunnelse och sakramentens förvaltande hörde sockenkyrkan till. Palladius såg en djupare symbolik också i den yttre placeringen:

"Prædikestolen skal være opført på kirkens sydside, hævet over alle andre stole til hæder og ære for Guds ord. ... Fonten er forneden i kirken, og alteret er foroven, og prædikestolen er midt imellem de to, så når jeres sognepræst prædiker vor herre Jesus Kristus for jer rent og klart til jeres salighed, så beviser han sine ord med de to højverdige sakramenter. Derfor peger han med den ene hånd ned til døbefonten og med den anden op til alteret. De to står på begge sider af prædikestolen, ligesom de to keruber stod på begge sider af pagtens ark.³⁰

Dopfunten skulle stå vid ingången, vilket också påminde om att en gång ha blivit döpt och ha dopet bakom sig: "Døbefonten står bagest i kirken. I sidder eller står alle sammen med bagdelen til fonten, fordi I skal huske på, at det er tiltrækkeligt, at I hver for sig er døbt én gang i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, så at I aldrig skal døbes igen.³¹ Kyrkobesökaren riktade sin blick framåt mot altaret som en ständig påminnelse om att söka sig till nattvardsbordet under jordelivet: "Alteret står forrest i kirken foran jeres øjne. I ser op mod det, for at I kan huske altid at gå til nadver og lade jer berette så længe, I lever på jorden.³² Symboliken utifrån predikstol, dopfont och altare fördjupas ytterligare av Palladius genom att han knyter den till 1 Joh. 5:6 f: "Han är den som kom genom vatten och blod, Jesus Kristus. Inte bara med vattnet utan med både vattnet och blodet. Och Anden är den som vittnar, ty Anden är sanningen. Det är tre som vittnar: Anden, vattnet och blodet, och dessa tre är samstämmiga." Predikstolen var Anden, dopfunten vattnet och nattvarden blodet: "Husk derfor nu, at disse tre, prædikestolen, døbefonten og alteret, er de tre tegn, som Skt. Johannes anbringer i sit »sendebrev«, nemlig ånd, vand og blod, ved hvilke et menneske kan kende og vide, om det er det evige livs barn eller ej.³³ Anden konkretiserades ytterligare av Palladius genom att beteckna prästens predikan: "Anden, det er din sognepræsts ånd og røst, når han lærer dig Jesus Kristus rent og klart.³⁴ Altarduken skulle vara ren. Hemma ville ingen ha en smutsig duk på bordet, och så skulle det heller inte vara i kyrkan: "Alteret skal altid stå med en ren dug på. Enhver af jer ønsker jo også at have en ren dug på

En vördnad för också själva kyrkobyggnaden präglade fromhetslivet under 1500- och 1600-talen, och enligt Själlands förste biskop efter reformationen skulle "Dette hus ... være jer mere kært end alle andre huse i verden, fordi det er Guds hus". Kyrkporten markerade gränsen mellan profant och sakral, här angivet vid ingång till Holmens kirke i Köpenhamn med vers från Ps. 100:4. Förebilden var Jerusalems tempel: "GAAR IND AD HERRENS PORTE MED TAKSIGELSE, AD HANS FORGAARDE MED LOV". Holmens kirke invigdes 1619, men fick i stort sitt nuvarande utseende på 1640-talet.

Först i samband med att nya kyrkobyggnader började uppföras på evangeliskt område runt mitten av 1500-talet aktualiserades också frågor kring hur de nya kyrkorumen skulle tas i bruk. Med några få undantag utgjordes de första ny-uppförda kyrkobyggnaderna på evangeliskt område huvudsakligen av slottskyrkor, och bland dessa kom slottskyrkan i Torgau att få en framträdande roll eftersom Martin Luther själv höll en predikan här i samband med att den togs i bruk 1544. Medelfar besökte Torgau 1608 under sina studieår i Tyskland, 15 mars skrev superintendenten Tobias Beuther i Medelfars stambok.

SLOTTSKYRKAN I TORGAU

Slottskyrkan i Torgau lyfts ofta fram som den första byggd enligt reformatoriska principer och Luthers predikan som bekräftelse på att kyrkoinvigningsakten var kvar efter reformationen. Luthers Torgaupredikan har ansetts återspegla både den praktiska utformningen av en evangelisk kyrkoinvigning och det teologiska innehållet. Luthers predikan kom också tidigt att återopas i samband med senare kyrkoinvigningar, och kom på flera sätt att bli grundläggande för en evangelisk uppfattning om kyrkoinvigning. Medelfar återger i *Encoenia Sacra* en del av Luthers predikan. Enligt Medelfar avvisade Luther den katolska kyrkoinvigningsceremonien: "Lutherus vilde oc intet vide af denne Vielse / der Churförsten aff Saxen / Hertzog Johan Frederick / den Første / Høylofflig Ihukommelse / lod den Ny-bygget Slots-Kircke til Torgau Anno 1544 Indvie oc Velsigne."¹⁵ Luthers predikan skall närmare behandlas i nästa avsnitt om kyrkoinvigningspredikningar, liksom Medelfars relation till den. Kyrkan i Torgau var i första hand till för slottets folk enligt Luther, och han betonade att byggnaden inte hade en särställning i förhållande till andra byggnader som plats för ordets förkunnelse.¹⁶ Å andra sidan tycks ändå någon form av invigningsfest ha ägt rum när den praktfulla byggnaden togs i bruk.

Luthers predikan i samband med att slottskyrkan i Torgau invigdes 1544 blev grundläggande för en evangelisk uppfattning om kyrkoinvigning. Medelfar besökte Torgau 1608 under sin studieresa i Tyskland.

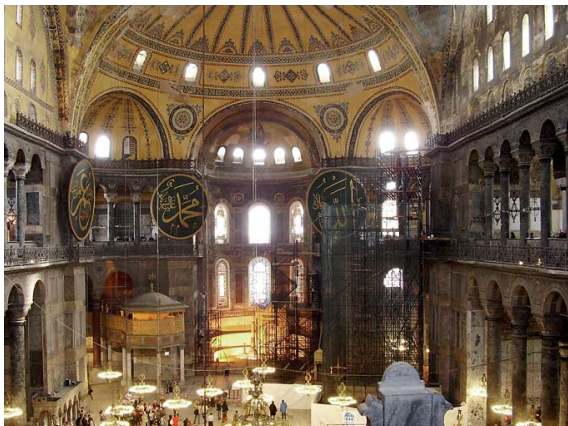
68

"Kirken skal ialt være 100 sjælandske Alen lang, efter hvilken Alen alt her beregnes, og 68 Alen bred, regnet langs Krydskirken; de andre Sider af Kor, Taarnet og Kirke, som Afridset viser. Kirkens Højde skal være 25 Alen til Tagstenen, det store Taarn paa Kirken skal være 60 Alen højt, og Sparreværket paa Kirken 20 Alen; det mindste Spir 40 Alen og stort til 2 Klokker. Paa Fundamentet skal Muren af hugne Kampsten være 3 Alen høj, det andet skal efter Afridset mures af Mursten og Kamp til Fylding. Nuren paa Kirken skal være 3 Alen tyk, paa Taarnet til Tagstenen 3 1/2 Alen tyk til Sparreværkets Højde, Resten 2 Alen. Muren og Taarnet skal vel forvares med ankre der skal skaffes Bygmesteren, naar han forlanger det. Han skal grave og sætte Fundamentet, saa det kan have Bestand, slutte og forvare Taarnets og Kirkens Hvelvinger paa sine Piller og Mure efter Afridset. Han skal lade Sparreværket ophugge og sætte paa Kirken, dog skal der i nogle Dage skaffe ham Hjælp af Bønderne til at rejse det. han skal lade det mindste Spir ophugge, lade det og sparreværket tække med Fjæl og gøre helt færdigt, naar undtages Blyet eller hvad det skal tækkes med. Han skal udføre dette Arbejde paa sin egen Bekostning, dog skal det Materiale, der gaar med til Bygning og Stillingen, skaffes ham paa Stedet, og han skal herfor have 6300 Rigsdaler. For Stenhuggerarbejdet skal der betales ham, som følger: for hver af de 3 store Dørgerichter med alle deres Billeder og Tilbehør 35 Rdlr. for hver af de 4 smaa Dørgerichter 4. Rdlr. for hvert af de 22 store Vinduer paa Kirken og de 2 endnu større paa Koret og Taarnet, skal hugges med rent Arbejde inden og uden 35 Rdlr. for hver af de 4 smaa Gavle 30 Rdlr. for hver af de 3 store Gavle 40 Rdlr. for hvilken Betaling han ogsaa skal gøre Sejerskive og de Vinduer paa Korsgavlen, hvori Klokkerne og Sejrværket hænge, ligesom han ogsaa skal forvare denne Gavl, saaledes, at den kan være stærk nok til Klokkerne. Da der paa hver af de store Gavle kommer 3 Billeder, skal han for hver af disse have 13 Rigsdaler. Det øvrige Stenhuggerarbejde, det være sig Hjørnesten, Lister, Spækning eller andet, skal betales ham i Alenvis, som det plejer paa Rente-riet; ligeledes skal han i alenvis, efter Hjørnestens, Spæknings og Listers Værd, lade sig betale for 8 store dobbelte Vinduer, der skal laves ovenpaa Taarnet, hvilke han skal forvare med Jern, som skal leveres ham dertil."¹⁶

I *Encoenia Sacra* ger Medelfar en liknande beskrivning av kyrkan i Kristianstad, det enligt honom främsta bygget bland de han nämnt: "Men ofver alt / denne Ynderlig oc Ypperlig Christianstads Kircke; som Anno 1617. Bleff Funderet, oc stod i Bygning / 10 Aar / Indtil den bleff Fordonnicket inden wdi / Oc er det en megit ziirlig bygget Krydskircke / tagt met Bly."¹⁷ Som jämförelse med kontraktet

Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristianstad anses som ett av de främsta byggnadsverken under Christian IV's tid, och byggnaden, "denne Ynderlig oc Ypperlig Christianstads Kircke", beskrivs ingående både när det gäller exteriör och interiör i Medelfars *Encoenia Sacra*.

Kircken / druckenskab meere end adruhed / ... den hand følger Dieffuelen / oc skal gaa med hannem hen i den evig Pine.⁷² När man träder in i en kyrka skall man enligt Bernhard glömma allt det yttre och världsliga: "Naar du gaar ind i Kircken at bede oc siunge / da ofuergiff oc jage vd fra dig alle huegendis tankers bulder / oc forglem aldeelis all omsorg for det vdvortis / paa det du kandt huile i Gud alleene."⁷³ I Medelfars likpredikningar och i *Encoenia Sacra* finns sammantaget ett femtiotal hänvisningar till Bernhard av Clairvaux, i likpredikan över Christian Friis betecknar Medelfar honom som "Den fromme Abbt Bernhardus". Som övriga lutherska teologer vid tiden har alltså också Medelfar influerats av mystiken.

När Medelfar i *Encoenia Sacra* talar om hur kyrkan i Kristianstad och andra kyrkor skall användas här i tiden handlar det i första hand om att själva församlingen, *ecclesia*, skall leva som Guds från världen utvalda. Trefaldighetskyrkan skulle vara "En skon Erindring oc Wnderretning / hvorledis vi wdi efterfølgende voris gandske Liffs Tid / denne oc andre Kircker / skulle Nyttelig oc Rettelig Bruge".⁷⁴ Det latinska ordet *ecclesia* betydde egentligen enligt Medelfar att vara utvald från en stor mängd. Därför skulle församlingen präglas av att vara ett folk som lämnat köttets gärningar, utvalda från världen och dess lust:

"Dersom vi ville vere Ecclesia Dei, Guds Kircke / eller wdvald Forsamling / saa maa vi vere wdlest oc wdvaldt Folk fra Kiødet / fra Verden / fra Verdens Lyst affskild. Naar en Soldat hand er Engang wdlest oc wdskrefven / Saa maa hand forblifve vnder sin Øfverste i Striden / om hand vil bestaa / met ere oc Redlighed: Saa ere oc wi Christne wdlest oc wdskrefne i Daaben / at Lide oc Stride / under Christi Blodfane; paa hvad sted vi hafve loffvit at forsage Diefvelen / oc alle hans gierninger / oc tillige der met Kiød oc Blod at dempe: vi saa at staa fast / Gal. 5. om vi ville bestaa / icke alle ne met ere oc Redlighed / men met Siel oc Evig Salighed."⁷⁵

Även själva ordet kyrka i betydelsen Herrns hus skulle påminna om att leva som Guds husfolk. När det egna "syndiga köttet" eller världens ondska och Djävulen försöker locka och förföra bort från Gud, skulle den troende säga: "Jag hör till Guds kyrka":

"Skulle vi derfor ved dette Naffn / Kircke oc Guds Huss / erindris / at Lefve / saa Gud kand eris der ved ... Vil nu dit egit Syndige Kiød / eller oc den Onde Verden / eller oc Dieffuelen / locke oc forføde dig fra Gud din HERRE; Sig: Ego sum Kuriakos / ieg høer til Guds Kircke / Jeg er aff HERrens Hussfolk / hannem vil Jeg tiene. Det forstod Josua vel / der hand sagde: Jeg oc mit Hus / vi ville tiene HERren / Joh. 24. Cap."⁷⁶

fer, d.v.s. tacksägelse.²⁰⁹ Invigningen skulle inte ske på "papistiskt" sätt utan i enlighet med det som var brukligt i den evangelisk-lutherska kyrkan. Gediccus hänvisar alltså här till ett befintligt bruk i den evangeliska kyrkan.²¹⁰ Kyrkan skulle tillägnas den heliga Treenigheten.²¹¹ Gediccus predikade över Ps. 84: "Ljuvlig är din boning, Herre Sebaot! Jag förtärdes av längtan till Herrens förgårdar..."

Predikan är indelad i tre delar.²¹² Första delen börjar med en historik över kyrkan. Kyrkan började byggas under kejsare Heinrich 934, och efter dennes död 937 färdigställde sonen Otto I kyrkan. Gediccus upplyser om att Otto I och dennes gemål Adelheid ("Edittae") är avbildade i kyrkans kor.²¹³ Kyrkan invigdes under påven Johannes X 958. Biskopsdömet Meissen hade nu funnits i 600 år, 46 biskopar hade residerat här under dessa år. Varför man uppfört kyrkor och hur dessa skulle användas vittnade de olika benämningarna på kyrkobyggnaderna om (*DOMINICE, ORATORIA, TEMPLA, SEDES DOCTRINÆ* och Σεμνεα). Några av dessa benämningar hade Gediccus behandlat i sina tidigare predikningar liksom Pelargus.²¹⁴ *TEMPLA* härleddes liksom i de tidigare predikningarna från *contemplando*, och i detta sammanhang nämner Gediccus också att altaret och koret skulle vara mot öster.²¹⁵ *SEDES DOCTRINÆ* betecknade platser för den heliga läran, den Helige Andes verkstad, *officina Spiritus sancti*.²¹⁶ Det grekiska ordet Σεμνεα motsvarades enligt Gediccus av de latinska orden *veneranda* och *augusta*, d.v.s. betecknade helgad plats.²¹⁷ Här var enligt Jakob himmelens port, och genom gudstjänsten vandrade man in i himmelen. I kyrkan skulle man därför bemöda sig om ödmjukhet och helighet inför Gud.²¹⁸ Att furstar och furstinnor kunde uppföra praktfulla tempel var en Guds välgärning. Helena, Konstantins moder, hade uppfört flera praktfulla kyrkor i Orienten, t.ex. Födelsekyrkan i Betlehem och på Oljebäret i Jerusalem.²¹⁹ Konstantin den Store hade bl.a. uppfört den praktfulla kyrkan till ängeln Mikael, Michaelium, och själv lagt första stenen.²²⁰ Kejsare Justinianus hade uppfört den praktfulla Sofiakyrkan i Konstantinopel, *Templum Sophiae*.²²¹ Även för Karl den Store liksom för Otto I och Otto II hade det varit angeläget att gynna uppförandet av kyrkor. Alla dessa kyrkor i den kristna kyrkans historia sågs alltså av Gediccus som en Guds

Återkommande i kyrkoinvigningspredikningarna lyfts kejsare Konstantins byggnadsverksamhet fram, men i Gediccus predikan i Meissen 1616 också kejsare Justinianus och Sofiakyrkan i Konstantinopel, Templum Sophiae. Att Konstantinopel intagits av Mehmet II 1453 med följde att Sofiakyrkan förvandlades till moské sågs av flera lutherska teologer som en varning också för den reformerta kyrkan och dess inställning till kyrkobyggnad och kyrkoutsmyckning, så av Gediccus i den skrift han givit ut 1597 som försvar för bilderna i kyrkorummets, Von Bildern vnd Altarn.

Första huvudavdelningen i Medelfars predikan handlar dels om kyrkoinvigningsakten och dels om kyrkornas "kristliga" bruk, "Kirckernis / oc deris Indvielsis Synderlig Tenckverdig Stiffelse / oc Christelig Brug."⁷⁷ Innehållet i denna huvudavdelning behandlas framför allt i avsnittet om kyrkoinvigningspredikningar ovan, samt i efterföljande avsnitt.

RITUAL FÖR INVIGNINGEN

Första huvuddelen i *Encoenia Sacra* utgör med Medelfars rubrik "En kort Beretning / om de Cæremonier / met Sang oc Sermon / som bleffholden i ChristianStads Kirckis Indvielse / Hellig Trefaldigheds Sondag / den 8 Junij, Anno 1628." Dagen började med klockringning halv sju på morgonen, och under klockringningen samlades prostarna tillsammans med de övriga prästerna som kallats att delta i invigningen. De begav sig till biskopens logement, varifrån de parvis högtidligt gick i procession till kyrkan. Att gå i procession till en nybyggd kyrka som skulle invigas var ett fast moment i den romersk-katolska invigningsriten.¹⁸ När processionen nu kommit till kyrkan gick alla in och skolmästaren och skoltjänarna framförde med barnen en "Musica Figuralis, oc bleff siungen en Motet 8. Vocum, met disse Ord: Sancte Dei Spiritus, emitte lucem coelitus! &c."⁷⁹ Till motetten användes också "Musica Instrumentalis", om vilken Jørgen Urne förordnat. Sedvanligt kyrie följde, och undertiden bad superintendenten liggande på knä framför altaret. Efter kyrie reste han sig, sjöng *Veni Sancte Spiritus* och skolbarnen stämde in. Han fortsätter med att sjunga "met høy / lydelig Röst" den latinska bönen "Deus, qui corda fidelium Sancti Spiritus illustratione docuisti, &c." Kollektbönen för Trefaldighetssöndagen lästes men följdes av en längre bön inför själva kyrkoinvigningen. I bönen tackades för den nya kyrkan som nu skulle invigas i Jesu namn och överlätas till Guds tjänst genom Guds ord och bönen:

"O Almægtige Gud / oc Barmhiertige Himmelske Kiære Fader / Wi tacke dig aff gantske hierte / at du saa inderlig hafffuer elsket det Menniskelig Kiøn / at du altid aff Verdens begyndelse / hafffuer vdvælt / Kaldet oc samlet dig der aff en Hellig Christelig Kircke / huilcken du dig ved dit hellig Ord hafffuer Aabenbaret / oc gjort en Evig Naadens Pact med hende / oc loffuet hende din Nervervelse / indtil verdens ende. Seerdelis oc synderlig tacke wi din Faderlig Godhed / at du end oc i denne Farlige oc sidste onde Tid / hafffuer gifvet Lyckelig Fremgang met denne Ynskelig Ny Tempels Bygning / at dine kiære Børn kunde her effier der i forsamlis / oc høre dit saliggjørende Ord / Bruge de hellige Sacramenter / oc giøre deris Bøn-

delen som föregås av evangelietexten ur Johannesevangeliet tredje kapitel om Nikodemus omfattar större delen av boken och behandlar kyrkoinvigningsceremonien och i det sammanhanget själva kyrkorummet teologiskt, **Divini Textus explicatio**.⁴ Denna del har närmast byggts ut till en kristen dogmatik som helhet och beskriver frälsningsläran från paradiset i Edens lustgård till paradiset i Himmelen. Den är dock till sin karaktär uppbyggd som en predikan med först en inledning, **Exordium**,⁵ och sedan tre huvuddelar som utgör resten av boken. Inledningen följer den i lutherskt kyrkoliv nu allt vanligare typologiska modellen med utgångspunkt i Gamla Testamentet och börjar med israeliternas längtan efter förbundsarken. Enligt 2 Moseboken 25:22 hade Gud lovat uppenbara sig vid förbundsarken: "Där skall jag uppenbara mig för dig; från platsen ovanför locket skall jag tala till dig, mellan de båda keruberna som står på arken med förbundsstecknet, och ge dig alla mina befällningar till Israels folk." Arken var ett synligt tecken på Guds osynliga närvaro enligt Medelfar: "*I det / at den Almæctig Gud oc Herre / vilde ved Saadant siunlig Middel / som vaar Archen / erindre dennem om sin Wsiunlige Nerverelse / saa oc Faderlig hielp oc Beskermelse / Oc forordne it Viss sted / hvor de kunde samlis / oc ved deris Guds Tieniste Hielp erlange*."⁶ I striderna mellan filisteer och israeliter enligt 1. Samuelsboken 4 ff. hade dock arken en period kommit i händerna på filisteerna, och Medelfar beskriver glädjen hos det judiska folket när väl förbundsarken kommit tillbaka till dem. Med hur mycket större glädje skall då inte den nyuppförda kyrkan i Kristianstad tas emot. Kyrkan är liksom arken för det första ett säkert och fast bevis på Guds välgärningar och faderliga hjärta, **Certissimum beneficii singularis Argumentum**.⁷ För det andra är kyrkan ett tydligt tecken på det andliga templet, **Evidentissimum templi Spiritualis Monumentum**,⁸ och för det tredje "*En skon Erinding oc Wnderretning / huorledis vi wdi efterfølgende voris gandske Liffis Tid / denne oc andre Kircker / skulle Nyttelig oc Rettelig Bruge*", **Luculentissimum usus temporalis Documentum**.⁹ Här förklarar Medelfar två dimensioner av kyrkobegreppet: församling (*ecclesia*) och kyrka (*kyriake oikia*), Herrens hus. Exordium, inledningen, avslutas tydligt, samtidigt som bokens fortsatta innehåll i tre huvudavdelningar anges: "*Saa er da dette nocksom sagt til indgang paa denne Kirckevielse; Nu ville vi / oss til Ydermere Wnderuissning / ved GVDs gode Aands Hielp / foretage oss / effter forhaffvende Christelig Vercks leilighed / oc Textes Indhold / Trende Stycker / at fremsette*."¹⁰ Första huvudavdelningen handlar om "Kircker-nis / oc deris Indvielsis Synderlig Tenckwerdig Stiffelse / oc Christelig Brug.", **De memorabile Templorum & Encoeniorum institutione & usurpatione**. Andra huvuddelen behandlar utifrån söndagens tema treenigheten, "*den Ewig / Watskillig Trefoldigheds wrandsagelig Aabenbarelse*", **De imperscrutabili aeternae & individuae Trinitatis revelatione**. I tredje och sista huvudavdelningen står människans återfödelse genom vatten och ande i centrum, "*det Syndig*

Menniskis / underlig ved Vand oc Aand / i Ordet / Igienfødelse", **De Admirabili hominis peccatoris, per Aqua & Spiritum, in verbo regeneratione**.

FÖRSTA HUVUDDLEN:

KYRKBYGGNADEN – DE MEMORABILE TEMPLORUM & ENCOENIORUM INSTITUTIONE & USURPATIONE.

Kyrkobyggnadernas invigning och bruk blir föremål för en djupare utläggning i första huvuddelen, **De memorabile Templorum & Encoeniorum institutione & usurpatione**.¹¹ Utgångspunkten är 2 Mos. 20: "*Paa huilcket Sted jeg stifter mit Naffis Ihukommelse / der vil jeg komme til dig / oc Velsigne dig*." I en första underavdelning behandlas kyrkans uppkomst och grund. Kyrkans grundare är ytterst Gud, **Prima Templorum fundatio**,¹² och detta gäller såväl själva kyrkobyggnaden som kyrkan i betydelsen församlingen, d.v.s. de människor som samlas kring ord och sakrament i enlighet med tredje trosartikeln i trosbekännelsen. Kyrkan instiftades redan vid skapelsen i paradiset, **Deo in Paradiso**. Kunskapens träd förebildade det första mosaiska templet, och i paradiset fanns också den första predikstolen i.o.m. att Gud här både predikade lag och evangelium. Kyrkobyggnaderna knyts till de altaren som patriarkerna, **Patriarchis**, uppförde och till tabernaklet som **Mose** fick befällning om. Tabernaklet var en kyrka som israeliterna kunde flytta och bära med sig i väntan på templet i Jerusalem. Medelfar ger en ingående beskrivning av Salomos tempel, **Salomone**, men också av templets historik efter Salomo. Historiken bygger bl.a. på Seth Calvisius *Chronologia*. Också i nytestamentlig tid har det byggts kyrkor, d.v.s. i nya förbundets tid. Här nämns Konstantin den Store och Theodosius och sedan i direkt följd Christian IV, **Regibus Modernis**. Kyrkor som renoverats eller byggts under Christian IV räknas upp och beskrivs. Sist i uppräknningen kommer en ingående beskrivning av Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.¹³ Kalk och sten räcker dock inte för att uppföra så praktfulla byggnader. Det krävs också en sann gudsfruktan, **Sincera Pietas**,¹⁴ ett heroiskt mod, **Heroica Animositas**,¹⁵ och kunglig givmildhet, **Regia liberalitas**.¹⁶ Medelfar har naturligtvis Christian IV i åtanke när det gäller dessa dygder som förutsättning för kyrkobyggandet.

I andra underavdelningen i första huvuddelen ger Medelfar svar på olika frågor angående kyrkoinvigningsceremonin, **Sacra Templorum inauguratio**.¹⁷ Medelfar besvarar först frågan vad en kyrkoinvigning egentligen innebär och sedan av vem och på vilket sätt den får utföras, **Quid? Quare? A quo? Quomodo?**

Tredje underavdelningen i första huvuddelen behandlar hur en kristen på

- nien, sich der grossen Thaten dess hoechsten Gottes zu erinnern haben moegen / wie dann Gott befehlet Exod. 12. Psal. 78."
47. ibid. sid. av.
48. ibid. sid. avii: "Wunder vber wunder / wie herrlich vnd mit was koestlichen vnd praechtigen Ceremonien der Gottesdienst / bey Jueden vnd Heyden vorzeiten celebriert vnd getrieben worden / dero Exempel hernach auch Christliche Keyser / Koenige / Fuersten vnd Herrn gefolget."
49. ibid. sid. aviii: "I Koen. May. haben auch eine richtige vnd Christliche Kirchen Ordinanzt durch D. Pomeranum (Bugenhagen), schreiben lassen / vnd dieselbe mit des Reichstaendens approbirt, confirmirt, vnd versiegelt / auch darauß in oeffentlichen Druck lassen publiciren / vnd einem jedern / ratione officij vnd nach standes gebuehr / wuercklich zu pariren anbefohlen vnd gebothn / Dahero I. Koen. Maytt. Christianus Plus genennet worden. vnd I. Maytt. die Ceremonien auch dermassen angeordnet / das es alles decenter & ordine chrlch vnd ordentlich zugehe 1. Cor. 14. dessen sich auch der Apostel frewet an den Colossem / im 2. Cap."
50. ibid. sid. aviii: "Es haben die Kirchen in Denemarcken / ihre schoene Altaren / mit Leinwandt gedeckt / auch drauff alle Woehentliche Sontage vier / vnd Festage schoene brennende Wachsslichter / darauß auch herrliche aussgeschnittene vnd verguldeten Taffeln / von schoenen Biblischen Historien / vom Leiden Christi / oder von seinem Nachtmal / etc. auffgerichtet: Vnd muessen die Priester allenthalben / wie noch heute zu tage geschicht / alle woehentliche Sontage / Fest vnd Feyertage / in einem schoenen Messgewande / Alben vnd Caselen / von Sammit oder gueldenen steucken gewircket vnd gemacht / die Messe devoté halten / Auch einen Collect / neben der Epistel vnd gewoehnlichen Euangelien / sowohl auch das Vater vnser / vnd die Wort der Einsetzung dess Herrens Nachtmahls / gar zierlich vnd hell / singende den Leuten vnd ihren Zuhorern vorbringen / vnd also der Gottesdienst herrlich vnd ruhmlich vollbracht."
51. ibid. sid. bi: "Der Mayestaet, die Religion mit allen zugehoerigen Christlichen Ceremonien gewaltig vnd mit hohem ernst geschuetzet..."
52. ibid. sid. biii: "Es haben Ihre Koenigliche Mayestaet bey dero Regierungszeiten / mehr Staedte vnd Schloesser auffgebawet vnd befestigt / als vor dieser zeit die Koenige in Denemarcken etc. in etlichen hundert Jahren haben gethan. Wie dann Ewre Churfuerst: vnd Fuerstl. Gn. nun in Gott ruhender seliger Herr Vater / die gewaltige Festung Kronburg auffgebawet vnd vervettert / imgleichen das Schloss Friedrichsburg in Seelandt / vnd seinem Herrn Sohn / dess bawens ein anfang gemacht / dessen Vestigia dieser loeblicher Koenig gefolget / wie dann Augenscheinlich / vnd bezeuger es vor erst / die Stadt Christianopol / vnd Christians Stadt / neben viel herrlicher Festungen im Schotland / Hallandt vnd Blegind. In Seelandt bezeuget es / das vberauss herrliche vnd koestliche Schloss Friedrichsburg / welches / Quasi miraculum mundi / von vielen Fremdbden Nationen / mit grosser verwunderung / kan angesehen werden. Dan in diesem Schloss ist ein Tempel vnd Gotteshaus / durch die aller Kunstweisesten Werckmeister / so Ihre Koenigliche Mayestaet auss frembden Landen bekommen koennen / von Alabaster vnd Porffer-Steinen / vberauss koestlich vnd scheinbahz zugerichtet. Das Altar vnd der Taffel / so mit schoenen Bildern darein gesetz / ist von etel lauterem Silber vnd herrlich verguldet / Der Predigstul ist von etel lauterem Silber gleichermassen kunstreich gemacht vnd verguldet / vnd stehen die vier Euangelisten von eteltem goeffenem Silber darunter / so den Predigstul auffhalten. Die Tauff ist auch von eteltem Silber gemacht / vnd an erlichern oertern verguldet"
53. ibid. sid. 147: "Von Kirchengbeuv / Ceremonien / Altar / Bilder / Tauffgefaess / Messgewandt / Orgeln / Glocken / vnd andern Kirchen Ornat."
54. ibid. sid. 145 resp. sid. 147.

55. ibid. sid. 334.
56. ibid. sid. 444 ff.
57. ibid. sid. 461: "Die Papisten vnd Jesuiter haben zum vierzehenden auch das Weihewasser / damit sie sich und ihre Heilig-Thumen ... besprengen..."
58. ibid. sid. 477: "Das Vierende Buch Von Erbauung Kirchen vnd Kloester / Auch Stiftung der Hohen Schulen hin vnd wider in der gantzen Christenheit."
59. ibid. sid. 503 f "Das Bistumb Lunden in Schania, hat Koenig Suend Esteritz gestiftet. Der erste Bischoff Eginus, ist vom Bapst Alexandro II. eingeweiht. Diss Ertzbistumb hat 29. Ertzbischoff / vnd 2. Bischoff gehabt / biss alle Bischoffe Anno 1537. tempore Lutheri abgeschaffet / vnd Superintendenten an ihre stelle verordnet. Sind also die Denemaercker in werendem Bapsthum / von anfang der Christlichen Religion / in die fuennffhundert vnd zwuelff Jahr / von deme / da man geschriben 960. biss in das 1537. standhafft geblieben. Vnd midler zeit viel herzliche Stiffe / Kirchen / Monasteria, Kloester vnd Capellen / zu Gottes Ehre gestiftet / wie augenscheinlich: Im Ertz Bistumb Lunden / sind 505. Kirchen auff dem Lande."
60. Se vidare Arvidsson, Kontinuitetstanken i Johann Arndts teologiska miljö och Arvidsson, Paradiset på jorden.

INVIGNINGEN AV TREFALDIGHETSKYRKAN I KRISTIANSTAD 8 JUNI 1628

1. Medelfar, Encoenia Sacra sid. Di-Diii: "*Riddermends Mend*? Jørgen Urne, Knud Gyldestiern, Hendrick Gyldestiern, Hendrick Ramel, Hans Bernekou. "Fruec oc Jomfruer": Kirstine Kaas, Marine Urup, Elisabeth Podebusk, Margrete Marsvin, Anne Urne, Christetze Uldfeld. "*Prouster oc Sognepræster*": Jørgen Christoffersson (Kyrkoherde Kristianstad), Jørgen Jacobson (Åsum och Skepparslöv), Uffe Christoffersen (Åspult och Linderöd), Ole Jonsson (Everöd och Sönnarslöv), Matz Christensøn (Köping och Lyngsjö), Anders Siverson (Österlöv), Peder Olsson (Jämsbö och Näsium), Jens Lauritzøn (Ljungby och Gualöv), Peder Pedersson (Nosaby), Niels Pederson (Mellyb och Tjørnarp), Peder Nielsson (Vinslöv och Nävlinge), Bjørn Bentzon (Önnestad). "*Borgemeister*": Ole Svendsøn, Claus Hansson. "*Raadmend*": Anders Niclausson, Tyge Pedersson, Claus Gionge, Peder Ancker, Gurretz Svensson, Niels Pouelsson.
2. ibid. sid. (Aii).
3. ibid. sid. (Aiii).
4. ibid. sid. (Aiii).
5. ibid. sid. (Aiv).
6. ibid. sid. (Aiv).
7. ibid. sid. (Bi).
8. ibid. sid. 109 f.
9. ibid. sid. 77.
10. Om Johann Arndts betydelse i danskt fromhetsliv, se Arvidsson, Wissenschaft und Frömmigkeit. Johann Arndt in der dänischen Geistesgeschichte der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.
11. Uppgift om översättare och utgivare saknas.
12. Bernhard, Sendebreff om Hussorge 1622 sid. Cii.
13. ibid. sid. Dvii b.

FÖRTECKNING ÖVER MEDELFARS SKRIFTER

FÖRTECKNINGEN GER INFORMATION OM INNEHAV AV MEDELFARS SKRIFTER VID SKANDINAVISKA OCH TYSKA BIBLIOTEK.

LIKPREDIKNINGARNA OMFATTAR FÖLJANDE PERSONER: CHRISTIAN FRIIS, BREIDE RANTZAU, KIRSTEN URUP, JØRGEN BELOW, BEATA HUITFELDT, KAREN GYLDENSTJERNE, BIRGITTE LUNGE, HANS BARNEKOW, METTE RUD, ELSE GRUBBE, KNUD GRUBBE, HENRIK WIND, ANNA BRAHE.

Expositio qudam allegorica Haffni conscripta Ao. 1603 a Matthia Joannis Medelfard.

Handskrift. Enligt Rørdam, Kirkehistoriske Samlinger 4 R. V 1897-99 sid. 4 skall manuskriptet finnas i Rektor Jens Worms Samlinger i Horsens Skolebibliothek. Manuskriptet tycks dock ha förkommit.

Thesaurus amicorum, Mads Jensen Medelfars Stambog 1606-1611.
Handskrift. Det Kongelige Bibliotek, København, Thottske Samling 567.

Exercitationum Theologicarum DISPUTATIO VI. In qua V. Problema Theologicum, idque DE PRAEDESTINATIONE VEL ELECTIONE FILIORUM DEI AD SALUTEM. Discutiendum proponitur in incluta Academia Witebergensi, PRAESIDE, IOHANNE FÖRSTERO, SS. Theol. D. & Profess. Publ. Respondente MATTHIA JOHANNIS Medelfardensi ex Fionia Dano. Add. XV. Octobr., Wittenberg 1608.

Bok. Det Kongelige Bibliotek, København; Staats- und Universitätsbibliothek, Dresden; Staatsbibliothek, Berlin; Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Halle.

En christelig Liigprædicken Aff Prophetens Esaia LVII. Capitel, Sørgelig Holden den Erlig oc Welbyrdig / nu Salig mand / Christian Friis till Borreby / Kong: Mayests: Cantzeler / oc Danmarckis Rigis Raad til en Lofflig Amin-delse / der hans Liig Bleff met stor ære oc process hederlig nedsat I vor Frue Kirke i Kiøbenhaffn den 19 Augusti Anno 1616. vdi Stormectige høyborne

243

ORTREGISTER

Till sidorna 9-192

A	Egypten 119, 124, 153, 161, 185 Eriksholm 37
Aalen 101, 102, 105, 106	F
Alexandria 109	Farhult 56
Amsterdam 95	Flensburg 71
Anhalt 21, 106, 107	Frankfurt an der Oder 18, 21
Annaburg 139	Frederiksborg 26, 82, 87, 160
Assens 15, 82	Freudenstadt 95, 96
Aten 125	Fåborg 63
Augsburg. <i>Se</i> Augszborg	G
Augszburg 33	Genarp 72, 74
Avernako 63, 82	Glimmingehus 37
B	Glücksburg (Jessen) 21, 139, 140, 145, 146, 147, 148, 159
Basel 22	Glücksburg (Slesvig-Holstein) 71
Berlin 17, 18, 21, 106, 129	Glückstadt 86, 95, 116
Betlehem 109, 115, 137, 140, 157	Goslar 32
Bosjökloster 58	Gottorp 24, 150, 159
Brandenburg 111, 116, 134, 135	Gårdstånga 38, 80, 82
Braunsberg. <i>Se</i> Brunsberg	H
Braunschweig 96, 159	Haderslev 71, 82
Bremen 75	Hagenskov 82
Brunsborg 33	Halle 17, 18, 21, 107, 111, 114, 115, 116, 120, 123, 127, 135
Bräkne Hoby 32	Halmstad. <i>Se</i> Halmsted
C	Halmsted 84
Campanien 156, 161	Hamburg 159
Compostella 132	Hammarlöv 30
D	Hellevad 24, 149, 150, 152
Delmenhorst 75	Helnæs 82, 93
Ditmarsken 75	Helsingör. <i>Se</i> Kronborg
Dresden 17, 18, 21, 139, 148	Hessen 67
E	Hilleröd 27, 28. <i>Se även</i> Fre-
Egvad 149	

268

Bengt Arvidsson har tidigare publicerat bl.a. följande böcker om konst och teologi kring 1600:

Bildstrid - Bildbruk - Bildlära. En idehistorisk undersökning av bildfrågan inom den begynnande lutherska traditionen under 1500 - talet, Lund University Press 1987

Slutsåld

Naturlig teologi och naturteologi. Naturen som bild i dansk fromhetstradition omkring år 1600, Lund University Press 1990

Till försäljning på KULTURTEOLOGISKT FÖRLAG

Själens ortagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600, Lund University Press 1991

Till försäljning på KULTURTEOLOGISKT FÖRLAG

*Av samme författare på
KULTURTEOLOGISKT FÖRLAG:*

Bed och arbeta i trädgården.
Trädgårdskonsten i tro och tradition
Lund 2009